

ТУДЫМ ЧАВАЙН ТУНЫКТЕН

АЛДИАР КРИСАМ:

журналист, прозаик, мер пашаен

Писатель койдарчык жанрлан шўман лийын. 1936 ийыште «Марий коммуна» газетеш «Ачий шумлык», «Кўкшō таган», «Комдык шо-гышо крапля» мыскара ой-лымашлаже лектыныт. Тылеч ондак туштак «Плагият» статьяжым лудыныт, жанрже «мыскарачылан мыскара» манын палемдалтын. Алдиар пўсō мутшым К.Смирнов-Марский ваштареш виктарен. Тудыжо вес автор-влакын рушла возымыштым кусаркален да южыжым шке лўмжō дене савыктен. Тидым факт дене ўшандарен ончыктым. Умбакеже критик ойла: «Тиде плагият лиеш. Плагият-тым Совет Ушемыште кузе аклат? Уголовный кодексын 177-ше статьяж почеш судитлат: кум тылзылан ъкымеш пашам ышташ колтат але 1000 тенге марте штрафым тўлыктат».

Литературышто весыным шолыштмо случай лиеден да кызытат улеш, но Алдиар марте нигōат тиде «чер» ваштареш пенгыде мутшым каласен огыл. Сылнымут темылан тудо молгунамат возен. «Пролетар марий поэт Ф.И. Масловын пашаже» статья 1933 ий июлышто «Рвезе коммунар» газетин кок номерышеже лектын. «Почеламут-влакын лўмышт гычынак палаш лиеш: Масловын темыже – социализмым ыштымаш, – серен критик. – Тудо моло поэт се-мын, шкенжым моктен, ўдыр танжылан да мойн возымаш уке. Поэзийн нерген умылымашыжым «Мемнан мурына» почеламутыштыжо пеш раш ончыктен».

Вес публикацийлаште марий поэзийн кузе вян толмыжым, С.Чавайнын «Илыше вўд» драмыжым писатель погынымаште лончылымо нерген каласкален. Шкежат критикын шинчаж деч ърдыжеш кодын огыл. П.Карпов-Пўнчерский 1935 ийысе ик статьяштыже возен: «Орайын «Олянаже», Элексейнын «Кавырлян илышыже», Алдиарын «Яра кышкарже», Мичурин-Ятманын тыгыде ойлымашыже-влак сылне литератур-нын поймыжым ончыктат огыл мо?» Тыштак тудо ятыр серызын («Чавайн, Шабдар, Шкетан, Н.Мухин, Орай, Ялкайн, Элексейн, Мичурин-Ятман, Олык Ипай, Алдиар, Маслов, Тишин, Стрельников, Ийван Кырла йолташ-влакын») серымыштым кел-гын терген налаш темлен.

К.Алдиарын сылнымутыш толмыжо

ный лўмеш коммунын илыш-гыч «Шудо солы-маште» очеркым «У вий» журналышке возышым. Ты-леч ончыч «У вийлан» ни-мат возен омыл ыле. Очерк журналыш ыш пуро. Но Сергей Григорьевич молан келшыдымыжым раш умыл-тарыш да кузе возаш он-чыктен пуыш. Тиде ваш-лийме деч вара мый тудын дек польшыым йодаш ятыр гана миенам... Посна про-

изведений шотышто веле огыл, чу-мыр литератур формо-влак нергенат Сергей Григорьевич мыланем ятыр гана умылтарен. Очеркым, ой-лымашым, повестьым, романым кузе возышаш нерген шуко туныктен. Толшаш ийыште возен пытараш шонымо «Патыр кынеле» лўман рома-нем нергенат эн первыяк Сергей Григорьевич дене канашышым, тудо мыланем корным ончыктен пуыш».

Тыге серен К.Алдиар 1935 ий-ыште. Тунам «Марий коммуна» газетыште ял озанлык пōлкам вуйла-тен. Но пашаштыже чўчкыдынак кочывўд мешайкален. 1936 ий 17 апрельыште шкежак возен: «Ты амал дене мылам кум гана взысканийым пуэзыт». А вес ийынже йодмашым серашыже пернен:

«Марий коммуна» газетын ответст-венный редакторжылан ял озанлык сектор вуйлатыше Смирнов Х.Н. деч 1933 ийыште партийым эрыктыме годым мыйым партий радам гыч лук-тыныт. Тыште пашам ыштыме годы-мат ятыр йонылышым ыштенем. Садлан партийный организаций чыл-так чын мыйым ўшаныдымын онча.

Мый тенгечак, толын, паша гыч лука манын йодым. Тиде йодмем тачат ушештарем, чўчкыдын йонылы-шым ыштымем верч мый шкемым большевик печатыште пашам ыш-тен кертымлан шотлем. Садлан сѳрваленак йодам: мыйым тиде паша гыч лука. Мый икече сектор вуйлатыма гыч лука манын йоды-нам ыле. Тунамак вес пашаш куса-реда гын, тынарышкыжат ом шу ыле да ончыкыжат пашам ыштен кертам ыле, но ындыже нимогоай пашамат ышташ йѳрдымѳ лийым.

Смирнов. 21 май, 1937 ий».

Редактор Елена Сидоркина ты йодмашеш возалтен шынден: «Паша гыч луко 21/V-37 гыч». Но прика-зым возымыж годым шыде кумыл-жым ончыктен – «уволен за пьянку и

гын терген налаш темлен.

К.Алдиарын сълнымутыш толмыжо С.Чавайнын лўмжѳ дене кылдалтын. Тудын возымыжым шкевуя веле огыл лудын: «Язык гычын язык сулыш» ден «У мланде» кннгалажым кас еда тўшкан каналташ погынымо пѳртыштѳ ўдыр-рвезе ден кугыен-влакклан окен, южыжым уэш-пачаш «йўкандаш» пернен. «1925-1927 ий-лаште тудын пьесылажым Морко клубышто эреак шындылына ыле. Спектакль ончаш калык мыйыдымым нигунамат ужын омыл. Ик пьесымак кок-кум гана шындет гынат, эреак тич погынат ыле. Тунам тудын пьесылажым яллашлат ятыр шындылна. Кугорнўмбалне, Кумыжъялыште, Ярамарийыште, Кесебелякыште да пеш шуко моло яллашлат ятыр спектакльым ужынам да шкежат модынам», - шарналтен вескана.

С.Чавайнын шочмыжлан 125 ий темме ийыште Х.Смирновын тиде писатель нерген возымыж гыч эше ик ужашым ончыкташ шотлан толеш. «Тудак мыйын кумылым литератур могырыш савырыш, литератур нерген пеш шуко туныктен ойлыш. «Писатель-влак шукыжым ялкор раддам гыч лектыт, первый газетыш возаш тунемза», - манеш ыле. Тудын туныктымо почешак мый «Йошкар кече» газетын ик пеш активне ялкоржо, а вара Морко районысо лўмкоржо лийым. 1930 ийыште Буден-

зым возымыж годым шыде кумылжым ончыктен – «уволен за пьянку и прогулы» манын серен. Айдеме шкеак паша гыч колташ уэш-пачаш йодын гын, «шке кумылжо почеш лукталтын» маншаш веле ыле. Мом ыштет, жапше тугай лийын – репрессий виян толын. С.Чавайным петырен шындыме марте ныл кече гына кодын улмаш. Алдиарат эрыкыште шукак коштын огыл – кум арня гыч, 11 июнышто, казаматыш пуртен шынденит. Туш верештшылан корно пале лийын: вес тўншыке але лагерыш. Хрисанф Николаевичлан кокымшыжо логалын – лу ийлан мландўмбалсе тамыкыш ужатеныт. А «судитленыт» С.Чавайн, Н.Мухин, О.Шабдар, Олык Ипай, Ал.Эрыкан да шуко моло серызе да вес профессиян ег-влак дене иканаште – 1937 ий 10 ноябрьыште. Тиде азаплан кѳра сълнымут архивше, ты шотыштак «Патыр кыনে» романже, кышам кодыде йомыныт. Шкенжын ўмыржѳ 1939 ий октябрьыште Улан-Удэ олаште кўрылтын.

1956 ийыште яндар лўмжым пѳртылтымѳ деч вара «Учѳ» ойлымышыже «Мут орланге» сборникыш (1963) пурталтын, тыштак илыш корныж нерген кўчыкын каласыме. С.Чавайн нерген шарнымашыже «Калык шўмыштѳ» кннгаш (1978) савыкталтын. Шочмыжлан 75 ий теммылан кѳра «Марий коммуна» газет «Пондашнур» ойлымашым шке лудшыжлан темлен.

**(Мучаш. Тўналтышыже
91-ше №-ан газетыште.)**

Г.ИНИН.